

## „Афганська проблема“ і політичний волонтаризм

**Сергій Червонописький,**

голова Української спілки ветеранів Афганістану  
(воїнів – інтернаціоналістів)

*Автор статті, один з фундаторів Української спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), аналізує політичну ситуацію, що склалася в країні в останні роки „перебудови”. У статті досліджується, зокрема, розгляд I і II з’їздами народних депутатів СРСР питання про війну в Афганістані 1979 – 1989 років. Автор вважає, що для унеможливлення нових „Афганістанів” необхідно об’єктивно висвітлити всі проблеми тієї „таємної” війни, вивчити її уроки, а головне – створити в країні громадянське суспільство (складовою якого буде й УСВА), бо тільки воно спроможне стати на заваді волонтаристським діям політиків у воєнній сфері.*

У березні 1989 року відбулися вибори народних депутатів СРСР. Вони стали неординарною подією в радянській історії: уперше це дійство проводилося на альтернативній основі, за участю представників різних політичних течій.

Серед обраних тоді народних депутатів СРСР, які репрезентували комсомол України, був і я. На вибори я йшов „самовисуванцем”. А це, навіть за перебудовчими мірками, було нечуваною зухвалістю.

У попередній публікації вже йшлося про складні процедури узгодження, обрання та затвердження на посадах секретарів комітетів комсомолу різного рівня. Механізм висунання кандидатів у депутати був аналогічним. Спочатку в партійних кабінетах підбирали кандидатури. Потім визначали трудовий колектив, який мав „висунути” рекомендованого обранця. Якщо ж десь виринала непогоджена кандидатура, то парткоми і комітети комсомолу вважали її „чортом з табакерки”. „Самовисуванця” намагалися „зарубати” на бюро і пленумах, а в територіальних округах – на окружних зборах. Якщо ж це не вдавалося, тоді тиснули на виборчі комісії, аби не допустити зухвальця до реєстрації.

Але за вікном був уже 1989 рік, а не 1946 чи 1984, коли на „партійному парашути” спускалася кандидатура, за яку голосували 99,99 % виборців.

Механізм багатоступеневих виборів від громадських організацій, зокрема й комсомолу, був таким. На першому етапі (наприкінці 1988 року) комсомольські організації України висунули півтори тисячі кандидатур. Міські і районні комітети підтримали 468 з них, а після обговорення на бюро (у Черкасах – навіть на пленумі) обкомів комсомолу до ЦК дійшли прізвища 45 кандидатів [1]. Зауважимо, що серед них членів ВЛКСМ було тільки 10, та й то 8 із них – комсомольські працівники, які, за тогочасними правилами, були членами КПРС [2].

У січні 1989 року бюро ЦК ЛКСМУ затвердило запропоновані комсомольськими організаціями кандидатури для висунання від ВЛКСМ. Після голосування в списку залишилось 17 осіб [3]. Серед них були секретарі ЦК ВЛКСМ (В. Мироненко і Л. Швецова) та секретарі ЦК ЛКСМУ (В. Цибух і В. Мірошниченко). До списку потрапили й два „афганці” – І. Новиков, шахтар з Донеччини, та Г. Орехов, будівельник з Дніпропетровщини [4]. На останньому етапі пленум ЦК ВЛКСМ обрав від комсомолу України 10 депутатів [5]. Всього ж із 100 кандидатів від громадських організацій України, поданих до Москви, 87 були обрані на пленумах центральних органів народними депутатами СРСР (окрім спілок театральних діячів та дизайнерів) [6].

У квітні 1989 року на пленумі ЦК ЛКСМУ підбивали попередні підсумки участі комітетів комсомолу у виборах. Відзначалося, що традиційна інерція та ще брак часу не дали змоги багатьом комітетам „розгорнутися”. Наводився, зокрема, такий приклад. У Криму кандидатури обговорювалися тільки в 6 з більш ніж 2 тисяч первинних комсомольських організацій. Та й загальний підсумок був невтішним. З 695 міськкомів і райкомів комсомолу тільки 14 скористалися правом висунання своїх кандидатів [7]. Це був закономірний результат нерішучості комітетів комсомолу, їх „совкової” звички погоджувати кожен порух з вищими інстанціями, неготовності до живої політичної роботи. І це різко контрастувало з енергійною діяльністю ініціативних груп, які підтримували кандидатів від опозиції.

До цих, перших за всю радянську історію альтернативних виборів, комсомол виборчими кампаніями особливо не переймався. Затверджена „на горі” рознарядка „по депутатах – членах ВЛКСМ” виконувалася без проблем. Отже й буремного 1989 року партійні бонзи стримували й без того кволу комсомольську ініціативу. Будь-який прояв активності, особливо в політичній і кадровій роботі, гасився, а то й карався.

Пригадується виступ першого секретаря Львівського обкому комсомолу А. Шлапака на VII пленумі ЦК ЛКСМУ 29 вересня 1989 року. Наведу його майже повністю, за стенограмою. „Для мене, – говорив А. Шлапак, – стали великим уроком вибори народних депутатів країни.

Узимку, при першому висуванні кандидатів у депутати, ми сміливо заявили, що в кожному окрузі комсомол висуне молодого кандидата й у ході передвиборчої кампанії почне здобувати досвід політичної організації й роботи. Але на нас суворо цитьнули з партійних кабінетів. Ми – в кущі, і робимо гарну міну при поганій грі. Мовляв, боротьба заради боротьби нам не потрібна, можна й старшого (партійного – С. Ч.) товариша підтримати. Як соромно було спостерігати на вулицях, коли молоді неформали запекло захищали своїх кандидатів, ставали в пікети, йшли на конфлікт з апаратом, до останнього боролися проти окружних передвиборчих зборів, а ми, розуміючи їх правоту, розуміючи, що нас втягли в апаратно-бюрократичну гру, мовчали.

Саме цим можна пояснити рішучість і впертість, які проявив Львівський міськком комсомолу на другому етапі виборів. У нас знову були труднощі щодо проведення пленуму з висування молодого кандидата в депутати. Нам не рекомендували висловлювати свою оцінку політичної ситуації в місті. Але це вже не спрацювало, бо відступати означало б зовсім втратити авторитет. Ці дії міськкому одержали підтримку населення й молоді. Народним депутатом обраний заввідділом міськкому 24-річний Ю. Торочко. (Так в стенограмі. Насправді – Ю. Сорочик. – С. Ч.) Відтак ледь-ледь почав жевріти вогник довіри до комсомолу” [8].

Отже, висунутий кандидатом у депутати без узгодження, я потрапив до розряду „самовисувачів” з усіма відповідними наслідками. Проте подолав усі рифи бурхливого виборчого потоку.

Що спонукало мене йти у владу? Та ще й „неформальним” шляхом? Мені вже тоді стало зрозуміло, що розмови про молодіжну політику, зокрема й про піклування про „афганців”, були пустою балаканиною, адже не існувало стосовно цієї проблеми жодної правової бази. Тому моєю метою було, по-перше, привернути увагу політичного „олімпу” до наших проблем, особливо до проблем інвалідів і сімей полеглих воїнів. По-друге, домагатися розшуку безвісти зниклих та повернення додому полонених. По-третє, зробити все, щоб армія не втягувалась у політичні чвари в інших країнах, а також в міжетнічні конфлікти в СРСР.

Невдовзі після виборів на пленумі ЦК ЛКСМУ „афганець” А. Здоровцев, робітник виробничого об’єднання „Сейм” з Путивля Сумської області, наказував депутатам від комсомолу України: „...не допустити другого Афганістану. Ми більше не хочемо, щоб долі зовсім юних хлопців вирішувалися в кулуарах... Без відома народу наші війська не повинні вводитися в інші країни” [9]. Ця думка цілком збігалася й з моїми прагненнями.

Перебудова дала надію, що буде розкрито таємні пружини афганської війни. Адже проголошувалась політика гласності, ліквідації „білих плям історії”. Першими в цей ідеологічний пролом кинулися публіцисти. Більшість із них не переймалися об’єктивністю в гонитві за „смаженими”

фактами. Прорив посилювався після появи 1987 року в „Правде” публікацій „В час випробування” та „Я вас в Афганістан не посилав...”. А тоді виступи „Правди” вважалися відображенням офіційної позиції ЦК КПРС. І про афганську війну заговорили на повний голос. Прискорився й процес самоорганізації учасників тієї війни, їм навіть прочинили двері в політику. Так, 1987 року XXV з’їзд ЛКСМУ обрав до складу ЦК 13 „афганців” [10].

У жовтні 1986 року з Афганістану було виведено танковий, два мотострілецькі і три зенітні полки. На виконання Женевських угод з квітня 1988 року почався вихід половини частин обмеженого контингенту радянських військ (ОКРВ). ЦК КПРС привітав воїнів-інтернаціоналістів на рідній землі, дякував за службу, обіцяв вирішити проблеми їх облаштування [11].

На XIX партконференції влітку 1988 року було надано слово командувачеві 40-ї армії генералу Б. Громову. Командарм особливо акцентував увагу на турботі про тих, хто повернувся з війни: „Всі воїни-інтернаціоналісти, живі й полеглі, поранені й контужені, родини полеглих – усі мають бути в полі зору райкому партії й райвиконкому, військкомату й комсомолу, найближчої військової частини” [12]. На цій же конференції М. Горбачов від імені партії і народу висловив „глибоку подяку солдатам і офіцерам, цивільним фахівцям – усім, чия долю зачепила й кого опалила ця війна” [13]. Однак це була пуста фраза, вкладає в уста лукавого генсека кимось із спічрайтерів. Бо коли менш, ніж через рік (15 лютого 1989 р.) останні частини ОКРВ повернулися з Афганістану, від компартійного лідера не надійшло навіть привітання у зв’язку із закінченням тієї війни.

Як засвідчили подальші події, це не було випадковістю. Пізніше дуже чітко проявилися дві риси М. Горбачова: уникання від вирішення складних, критичних проблем і перекладання провини за ухвалені рішення на інших. Так він „підставив” армію під час подій у Закавказзі й Прибалтиці. Його заяви, ніби нічого не знав, наказів не видавав, були блюзнірством. Будь-яка розсудлива людина розуміла, що в той час подібні дії без санкції генсека не могли здійснюватися в принципі.

25 травня 1989 року відкрився I з’їзд народних депутатів СРСР.

Напередодні академік А. Сахаров в інтерв’ю канадській газеті „Оттава сїтізен” заявив, начебто за наказом командування радянські льотчики розстрілювали своїх же солдатів, які потрапляли в оточення, аби вони не могли здатися в полон. Обурення щодо цього висловила більшість учасників війни в Афганістані. Мої бойові побратими із 103-ї повітряно-десантної дивізії передали звернення солдатів, сержантів, офіцерів з проханням оголосити його на з’їзді. Вони розцінювали виступ А. Сахарова як „безвідповідальну, провокаційну витівку відомого вченого”, як „приниження честі, гідності й пам’яті синів Батьківщини, які до кінця виконали її наказ”.

У виступі на з’їзді я зауважив, по-перше, що в доповіді М. Горбачова

не було оцінки афганської війни. По-друге, сказав, як образливо чути „крилату” фразу „Я вас в Афганістан не посилав” та десятиріччями чекати обіцяних пільг, користуватися протезами, виготовленими на підприємствах, подарованих ще дружиною Черчилля. Не обминув і подій у Тбілісі та Прибалтиці. Я глибоко поважав академіка А. Сахарова, але навіть йому не міг дозволити ганьбити „афганців”. Тому й оголосив звернення воїнів-десантників.

Виступ поклав початок досить спонтанній дискусії щодо війни в Афганістані. А. Сахаров відповів, що „менш за все бажав зневажити Радянську Армію. ...Йшлося про те, що сама війна в Афганістані була злочинною авантюрою, розпочатою невідомо ким, і не відомо, хто несе відповідальність за цей великий злочин Батьківщини”. Далі Андрій Дмитрович виправдовувався: говорив, мовляв, не про розстріли оточенців, а про повернення радянських військовополонених з Пакистану і що „єдиним засобом вирішення цієї проблеми є прямі переговори між радянською стороною, кабульським урядом та афганськими партизанами, яких необхідно визнати воюючою стороною...” [14]. Однак більшість промовців не підтримала А. Сахарова.

Наслідком дискусії на I з’їзді народних депутатів СРСР стало доручення Верховній Раді СРСР „виробити політичну оцінку прийнятого свого часу рішення про введення радянських військ до Афганістану та доповіді її на II з’їзді народних депутатів СРСР” [15].

Як же накинулася тоді на мене „демократична” преса! Це ж треба – перечити „самому” А. Сахарову! Та не проти академіка спрямовувався мій виступ, а на захист честі й гідності полеглих і живих бойових побратимів. Так, траплялися випадки, коли наші солдати потрапляли під вогонь своїх. І зі мною це було: від помилок на війні ніхто не застрахований. Але ніхто й ніколи не віддавав наказів розстрілювати своїх! Навпаки, ми за всяку ціну рятували оточених, витягали з-під вогню навіть убитих, аби не лишити їх противникові на наругу. Про це пізніше писав і генерал Б. Громов [16].

Можливо, з висоти сьогодення академік А. Сахаров, якби був живим, зрозумів би, що та війна була першим досвідом світової спільноти в боротьбі з ісламським фундаменталізмом і тероризмом, що моджахеди, талібани ще тоді несли загрозу всьому світові.

Однак мій виступ „запам’ятався” багатьом і надовго. Так, 2003 року вийшла друком шеститомна „Політична історія України. XX століття”, автори якої, зарахувавши мене до консервативного крила народних депутатів СРСР, пишуть: „Перший секретар Черкаського міськкому комсомолу С. Червонописький патетично проголошував з трибуни з’їзду, що „є три слова, за які, я вважаю, потрібно боротися.., – це: держава, Батьківщина, Комунізм” [17]. 2004 року один із авторів шостого тому – О. Бойко розтиражував цю тезу в посібнику „Нариси з новітньої історії

України" [18].

Що тут можна сказати? По-перше, всі ми діти свого часу. Однак за Державу й Батьківщину не боротися може хіба їх ворог. А якщо під комунізмом розуміти соціальну справедливість, то за це УСВА вимушена боротися з перших днів свого існування. По-друге, я виступав з широкого кола питань, а ті слова вилучено з контексту, що не личить фаховим історикам. По-третє, поки історики писали новітню історію в тиші кабінетів чорнилом, „афганці” писали її в горах і пустелях Афганістану своєю кров’ю. Але чуже не болить, тому не тільки у згаданих історичних працях, а й майже в усіх інших немає жодного слова про афганську війну та її учасників. А від того, яку історію спільно напишемо, залежить майбутнє.

Під завершення I з’їзду народних депутатів сформувалися два угруповання прихильників перебудови: помірне на чолі з М. Горбачовим і радикальне – Міжрегіональна депутатська група, лідером якої став А. Сахаров, а згодом Б. Єльцин. На II з’їзді народних депутатів МДГ висунула вимоги: скасувати Статтю 6 Конституції СРСР про керівну роль КПРС; здійснити рішучі кроки щодо деідеологізації управління країною, боротьби з бюрократією, розгортання політичного плюралізму, запровадження посади Президента СРСР тощо. Прагнучи утримати владу, М. Горбачов почав підлаштовуватися під ці гасла. Такий дрейф позначився й на його позиції відносно афганської війни.

На II з’їзді народних депутатів СРСР афганська війна знову опинилась в центрі уваги. Відповідно до рішення попереднього з’їзду, Комітет з міжнародних справ Верховної Ради СРСР оголосив свої висновки. В них говорилося про складне міжнародне становище, гостру політичну конфронтацію та надмірну ідеологізацію радянської зовнішньополітичної діяльності. Констатувалося, що рішення про воєнне втручання в події в Афганістані було прийнято главою КПРС і держави Л. Брежнєвим, а також міністром оборони Д. Устиновим, міністром закордонних справ А. Громиком і головою КДБ Ю. Андроповим. З’їзд ухвалив постанову, що рішення про введення радянських військ в Афганістан в грудні 1979 року „заслужує морального і політичного осуду”. Це сталося 24 грудня 1989 року – майже день у день через десять років після того, як передові частини 40-ї армії перетнули радянсько-афганський кордон.

З’їзд також доручив Конституційній комісії при підготовці проекту нового Основного Закону країни врахувати пропозиції щодо конкретизації основних принципів прийняття рішення про використання контингентів Збройних Сил СРСР; Верховній Раді – розглянути питання про створення Комісії у справах колишніх військовослужбовців контингенту радянських військ в Афганістані; Раді Міністрів – розробити програму облаштування життя й побуту колишніх військовослужбовців та інших осіб, які входили до складу ОКРВ, а також сімей полеглих воїнів [19].

Визнавши рішення про початок військової операції в Афганістані

політичною помилкою та засудивши його, з'їзд водночас заявив, що це „жодною мірою не кидає тінь на солдатів і офіцерів, яких направляли до Афганістану. Вірні присязі, впевнені в тому, що захищають інтереси Батьківщини і надають дружню допомогу сусідньому народові, вони лише виконували свій воїнський обов'язок” [20]. І це справді так.

Проте ніхто не попросив вибачення за політичну помилку у воїнів, у родин полеглих. М. Горбачов „відхрещувався” від своєї причетності до тієї війни, хоча 1979 року, коли приймалося рішення про введення військ, був кандидатом, з 1980 року – членом Політбюро ЦК КПРС, а з 1984 року – членом комісії Політбюро з проблем Афганістану. Його прізвище є в протоколі №177 засідання Політбюро ЦК КПРС 27 грудня 1979 року, коли розглядалось питання „Про наші кроки у зв'язку з розвитком становища навколо Афганістану” [21]. Він добре знав, чому і як розпочалася війна і чого вона коштувала.

А що ми тоді знали про афганську війну? Пам'ятаю, як влітку 1979 року нам, офіцерам, наказали сфотографуватися в цивільному. Стало зрозуміло, що десь щось готується. А фото на документи в цивільному одразу навели на думку про кубинський варіант бойового втручання. На Кубу військові направлялися під виглядом туристів, з цивільними паспортами. Восени того ж року командир нашого 350-го парашутно-десантного полку Г. Шпак з групою офіцерів перебував на реконгносцировці в Кабулі. Відтак стало зрозуміло, де готується.

Одразу після закінчення війни майже ніхто не бажав говорити про Афганістан (звичайно, окрім тих, хто там не був) ні перед телекамерами, ні на шпальтах газет, журналів, ніхто не писав мемуарів. Багато ще потрібно було осмислити, багато ще боліло, багато в чому потрібно було розібратися. Для кожного солдата, прапорщика й офіцера, які воювали в Афганістані, слово „Афган” означає не тільки назву країни. Воно значно ширше, бо вміщує весь спектр почуттів і спогадів: біль і захоплення, мужність і боягузство, військове товариство і зрада, страх і ризик, жорстокість і співчуття. Все це їм довелося пережити в тій країні на тій війні. Осмислення політичних, воєнних подій, їх оцінка й систематизація відбувалися вже значно пізніше. Проте повна і, головне, правдива історія війни в Афганістані не написана й досі. І тут немає нічого дивного. Адже навіть шести десятиліть не вистачило, щоб здійснити глибокий політологічний аналіз подій Другої світової війни.

Найбільше суперечок викликають такі проблеми, як причини афганської війни, її підсумки та уроки. Існує широкий спектр думок щодо цього. Йдеться і про маразм кремлівських геронтократів, і про корисливі інтереси панівної верхівки тощо. Взагалі, як вказує О. Ляховський, автор поки що єдиної фундаментальної праці про війну в Афганістані, версій щодо мотивів прийняття рішення про введення радянських військ, особливо в другій половині 1980-х років, з'явилося чимало. Були й такі

аналітики, яким повсюди привиджувався єврейський слід [23].

Р. Медведєв, відомий правозахисник й історик, якого не можна запідозрити в симпатіях до радянського режиму, але який завжди відзначався об'єктивністю, вважає такі аргументи необґрунтованими. Він вказує на раптовість квітневої „революції” в Афганістані 1978 року для радянських лідерів; значне посилення усіх видів економічної допомоги Афганістану, враховуючи соціалістичні гасла нових лідерів; прийняте 19 березня того року рішення Політбюро в жодному випадку не вводити війська до Афганістану та утворення комісії „чотирьох” для постійного аналізу ситуації і відпрацювання рекомендацій з проблем Афганістану. До складу комісії входили Ю. Андропов, Д. Устинов, А. Громико, Б. Пономарьов [23]. На такий розвиток подій вказує, зокрема, і Б. Громов [24].

Введення військ вело СРСР до політичної ізоляції. Проти такого кроку категорично заперечували голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін, начальник Генерального штабу Збройних Сил М. Огарков, головнокомандувач Сухопутних військ А. Павловський. Стриманість досить довго проявляли Л. Брежнєв і практично всі члени Політбюро [25].

Проте 12 грудня 1979 року Політбюро приймає рішення про введення ОКРВ до Афганістану. Що змусило піти на військову операцію? Більшість політологів вказують на значне загострення міжнародної ситуації в 1978 – 1979 роках, ускладнення становища всередині афганської політичної верхівки в серпні – вересні 1979 року, вбивство державного і партійного лідера Афганістану Н. Таракі та прихід до влади Х. Аміна, розгорнутий терор проти його супротивників, його спроби зблизитися з США [26]. В. Варенников (під час війни – заступник начальника Генштабу, в 1985 – 1989 роках – керівник оперативної групи міністерства оборони СРСР в Афганістані) вважає, що майже головним став суб'єктивний чинник в особі тодішнього міністра оборони Д. Устинова, який користувався повною довірою Л. Брежнєва, але не мав авторитету у Збройних Силах [27]. Тому йому була потрібна „невеличка переможна війна”.

Що ж спонукало „кремлівську четвірку” й Політбюро в цілому змінити погляди на розвиток ситуації в Афганістані та навколо нього і вдатися до потужної військової акції, що перейшла потім у затяжну, смертельно виснажливу для економіки СРСР війну?

На наш погляд, найбільш переконливими є аргументи Р. Медведєва. Вчений називає п'ять нових чинників, яких не існувало до початку 1979 року і які підштовхнули радянське керівництво до воєнного варіанту розв'язання афганської проблеми. Це: іранський чинник (прихід до влади імама Хомейні й загроза розповсюдження ісламського фундаменталізму в світі та в деяких республіках СРСР); американський чинник (посилення позицій США в Афганістані для зменшення там іранського і пакистанського впливу); китайський чинник (військові конфлікти у В'єтнамі та на радянсько-китайському кордоні); воєнно-політичне



зближення США і Китаю, спрямоване на протистояння „радянському гегемонізму”; німецький чинник (розміщення в Західній Німеччині крилатих ракет і ракет „Першинг”). Р. Медведев слушно зауважує, що „за логікою холодної війни послаблення позицій тієї чи іншої наддержави в одному регіоні потрібно було компенсувати посиленням позицій іншої наддержави в іншому регіоні” [28].

Існували й інші важливі фактори. США розраховували, що втягнення СРСР в широкомасштабні бойові дії в Афганістані підірве економіку СРСР та його позиції на міжнародній арені. З цією метою США здійснили стратегічну дезінформацію радянського керівництва, про що докладно розповідає О. Ляховський [29]. Він наводить два меморандуми З. Бжезинського президентові США від 26 грудня 1979 року та аналітичну записку Інституту економіки країн соціалістичної системи, яка в січні 1980 року була направлена до ЦК КПРС і КДБ [30]. Окрім того, начальник нелегальної розвідки КДБ того часу генерал Ю. Дроздов вказує, що посилення позицій США в Афганістані наблизило б їх до найбільшого у світі родовища урану на території Таджикистану [31].

Багато дослідників наголошують, що трагічне рішення було прийняте 12 грудня 1979 року „четвіркою” (Л. Брежнев, Ю. Андропов, А. Громико, Д. Устинов). При цьому начебто не було жодних офіційних документів про це [32]. Але це не зовсім так.

Як тепер відомо, у жовтні – листопаді 1979 року становище в тривожному регіоні обговорювалося в Кремлі безперервно: комісія „чотирьох” збиралася двічі на тиждень. Кілька разів питання про Афганістан виносилося на засідання Політбюро ЦК КПРС. Якщо спочатку пропозиція ввести війська відкидалася відразу, то до кінця листопада всі члени комісії стали схилитися до прийняття найрадикальнішого варіанту – військового втручання. 12 грудня 1979 року Політбюро приймає відповідне рішення. Справді, на цьому засіданні не велось ні протоколу, ні стенограми. Було прийнято секретну постанову, до того ж зашифровану. Вона стала доступною тільки 1992 року. Ось її текст.

#### Постанова ЦК КПРС № 176/125 від 12 грудня 1979 р.

Головував тов. Л. І. Брежнев.

Були присутні: Суслов М. А., Гришин В. В., Кириленко О. П., Пельше А. Я., Устинов Д. Ф., Черненко К. У., Андропов Ю. В., Громико А. А., Тихонов М. О., Пономарьов Б. Н.

#### До становища в „А”

1. Схвалити положення й заходи, викладені тт. Андроповим Ю. В., Устиновим Д. Ф., Громиком А. А. Дозволити їм у ході здійснення цих заходів вносити корективи непринципового характеру. Питання, що вимагають рішення ЦК, своєчасно вносити в Політбюро. Здійснення всіх цих заходів покласти на тт. Андропова Ю. В., Устинова Д. Ф., Громика А. А.

2. Доручити тт. Андропову Ю. В., Устинову Д. Ф., Громику А. А. інформувати Політбюро ЦК про хід виконання накреслених заходів.

Секретар ЦК

Л. Брежнев [33].

Рішення Політбюро привело в рух велетенську військову машину на південних рубежах СРСР. І тут обходилися без письмових вказівок з Москви. Лише 24 грудня на нараді керівного складу міністерства оборони було оголошено про прийняття радянським керівництвом рішення про введення військ в Афганістан. Директива міністра оборони визначила точний час переходу кордону – 15.00 25 грудня 1979 року [34]. У визначені терміни з району узбецького міста Термез перетнули кордон частини 108-ї мотострілецької дивізії, а з туркменського міста Кушки – 5-ї мотострілецької дивізії під командуванням генералів К. Кузьміна і Ю. Шаталіна. Водночас повітрям почалася передислокація на летовища Кабула й Баграма 103-ї повітряно-десантної дивізії генерала І. Рябченка.

Пленум ЦК КПРС 23 червня 1980 року одностайно схвалив прийняті Політбюро ЦК заходи з надання всебічної допомоги Афганістану у справі відбиття збройних нападів і зовнішнього втручання, мета яких задушити афганську революцію і створити проімперіалістичний плацдарм воєнної агресії на південних кордонах СРСР. Соловейком співав осанну титанічній діяльності Л. Брежнєва з трибуни пленуму тодішній перший секретар ЦК компартії Грузії Е. Шеварднадзе. Він заявив, що „сміливий, єдино вірний, єдино мудрий крок стосовно Афганістану із задоволенням був сприйнятий кожною радянською людиною” [35].

Планувалося ввести обмежений контингент радянських військ в Афганістан чисельністю до 30 тисяч, терміном на 3 – 4 місяці, стати гарнізонами для захисту автомагістралей, летовищ, важливих об’єктів, урядових установ та своєю присутністю стабілізувати становище. Проте вже наступного року внаслідок дій моджахедів, значного посилення закордонної допомоги їм, війська були втягнуті в бойові дії, а їх чисельність 1987 року зросла до 120 тисяч. Всього через ОКРВ пройшло 546.255 осіб [36], серед них 160.375 з України. Загальні втрати склали 14.453 особи. З України загинуло 3.280, зникли безвісти – 80 чоловік [37]. Середньодобові витрати СРСР на війну склали 1984 року – 4,3 мільйона рублів, а 1987 – вже 14,7 мільйона [38].

Афганська війна тривала майже вдвічі довше, ніж Велика Вітчизняна. В основному існують дві точки зору щодо її підсумків. Перша: СРСР здійснив агресію; радянські війська зазнали поразки; війна СРСР в Афганістані тотожна війні США у В’єтнамі тощо.

Прихильники іншої позиції твердять протилежне. Так, В. Варенников вважає, що радянські війська „в підсумку фактично отримали воєнно-політичну перемогу: не дали опозиції, підтриманій США й Пакистаном, розчавити народ Афганістану як в період нашого перебування, так і кілька років після виходу радянських військ” [39]. Б. Громов пише, що „не існує підстав для твердження, що 40-а армія зазнала поразки, так само як і про те, що ми одержали воєнну перемогу в Афганістані. Радянські війська

наприкінці 1979 року безперешкодно увійшли в країну, виконали – на відміну від американців у В'єтнамі – свої завдання і організовано повернулися на Батьківщину” [40]. Треба підкреслити, що завдання когось перемогти, підкорити Афганістан перед ОКРВ не ставилося. Взагалі цілі тієї війни політичним керівництвом СРСР не були чітко визначені, що дає підстави деяким „дослідникам” твердити про поразку СРСР.

В. Варенников упевнений, що за умови збільшення військ в 3 – 5 разів та нанесення авіаційних ударів по базах і центрах підготовки душманів в Пакистані, їх розтрошили б за кілька місяців [41]. Він також вважає, що ні за метою, ні за методами дій, ні за кількістю задіяних військ, ні за втратами війни США у В'єтнамі та СРСР в Афганістані дуже не схожі. З першого погляду це справді так. Приводом війни США став інцидент у Тонкінській протоці в територіальних водах Демократичної Республіки В'єтнам. Мета – знищення уряду і соціалістичного ладу в ДРВ. Чисельність американського угруповання сягала 543 тисяч осіб. Застосовувались всі види збройних сил, а також засоби масового знищення. Втрати склали 56,5 тисячі вбитими та 303,6 тисячі пораненими [42].

І ще одна різниця беззаперечна. Це – висвітлення перебування військ в іншій країні, їх бойової діяльності. Американці діяли відкрито. Весь світ знав, що вони у В'єтнамі ведуть війну, зазнають втрат тощо. Віддавалася належна шана полеглим. В СРСР все було навпаки. Заборонялося не тільки писати, а й говорити про афганські події. І навіть над святим – похованням – познущалися. 1992 року став відомим ще один документ.

Цілком таємно  
Особлива папка

#### Робочий запис

##### засідання Політбюро ЦК КПРС від 30 липня 1981 року

...**Суслов:** Хотілося б порадитись. Товариш Тихонов подав записку в ЦК КПРС щодо увічнення пам'яті воїнів, що загинули в Афганістані. Причому пропонується виділяти кожній родині по тисячі карбованців для встановлення надгробків на могилах. Справа, звичайно, не в грошах, а в тім, що коли зараз ми будемо увічнювати пам'ять, будемо писати про це на надгробках, а на деяких цвинтарях таких могил буде кілька, то, з політичної точки зору, це не зовсім правильно.

**Андропов:** Звичайно, ховати воїнів потрібно з почестями, але увічнювати їх пам'ять поки що зарано.

**Кириленко:** Недоцільно встановлювати зараз надгробні плити.

**Тихонов:** Взагалі, звичайно, ховати потрібно, інша справа, чи варто робити написи.

**Суслов:** Варто було б подумати й про відповіді батькам, діти яких загинули в Афганістані. Тут не повинно бути вільностей. Відповіді мають бути лаконічними й більш стандартними [43].

Нічого, крім осуду, така позиція викликати не може. Навіть списки загиблих в військоматах були таємними. Замовчування у багатьох сформувало негативне ставлення до ветеранів афганської війни, яка так і лишилась далекою й незрозумілою для широкого загалу.

Підсумовуючи висновки дослідників, можна визначити деякі уроки з війни в Афганістані.

Перший. Збройне втручання у внутрішні справи країн, у яких точиться громадянська війна, або втручання з метою надання допомоги політичному режимові, який веде війну проти свого народу, неприпустиме. Проте треба розуміти, що частина афганського народу все ж підтримувала тодішній політичний режим і вітала прихід радянських військ.

Другий. Політичні рішення, які приймає влада у воєнній сфері, мають бути виважені, відкриті для суспільства. Політичне керівництво має нести відповідальність, в тому числі й кримінальну, за політичні авантюри. Воєнні рішення політиків повинні обов'язково спиратися на висновки військових фахівців, досвід минулих воєн.

Третій. Збройні сили, які ведуть бойові дії за наказом влади, повинні знати мету і завдання війни, бути впевненими в її справедливому характері, відчувати підтримку суспільства, мати відповідний статус, пільги й повагу.

Четвертий. Застосуванню збройних сил повинно передувати досконале вивчення економічних, політичних, соціальних, географічних, воєнних умов, менталітету населення театру бойових дій, координація, взаємодія видів, родів збройних сил, воєнних та державних, політичних, громадських організацій [44]. Зауважимо, що це справедливо й для миротворчих операцій.

Аналогії – справа невдячна. Проте чимало російських дослідників, ветеранів війни в Афганістані твердять, що радянські помилки в Афганістані повторило російське керівництво в Чечні. Та, скажімо, В. Варенников вважає, що жодні порівняння недоречні. Він пише: „Війна в Афганістані для радянського солдата – це війна на території чужої держави”, в якій „воїн виступав у ролі інтернаціоналіста, свідомо допомагаючи дружньому народові стабілізувати становище... Війна ж в Чечні для російських солдат – це фактично бойові дії по знищенню банд міжнародного тероризму на нашій території”, які „на відміну від афганських протягом 1995 та 1996 років стали суцільною поразкою”. Однак далі генерал пише: „Як на мене, і колишній президент Російської Федерації, що розв'язав чеченську війну, навіть сьогодні не спроможний відповісти, що це була за війна, з якими цілями вона велась, чому він вирішив її розпочати і чи можна було уникнути війни в Чечні взагалі” [45]. Але ж саме це й „ріднить” дві війни! Знову – тільки суб'єктивний фактор при прийнятті рішення на військову операцію, повний брак аналізу, прогнозу, чітких політичних цілей, стратегічних і тактичних завдань, нехтування людськими долями й життями.

Тактичні способи, які застосовувалися в Афганістані і застосовуються нині в Чечні, неправильні. Є зброя вибіркової дії (автомат, гранатомет, гармата тощо) і невибіркової дії (наприклад, авіація). Масове застосування

останньої призвело до великих втрат серед мирного населення і відштовхнуло лояльну частину афганців від підтримки навіть політики примирення, а в Чечні відштовхує від федеральної влади.

Отже, спочатку з сумнівних політичних міркувань розпочали афганську війну, а на II з'їзді народних депутатів СРСР, знову ж таки з політичних міркувань, приховали правду про неї. Та трагедія майже нічому не навчила політиків.

Робота у Верховній Раді СРСР запам'яталося багатьма подіями, зустрічами, знайомствами. Ставали зрозумілими внутрішні пружини, механізми політичних процесів. II з'їзд не визначив оцінку війни, він, по-суті, залишив це питання в підвішеному стані. Та вже було не до того. У березні 1990 року III з'їзд народних депутатів СРСР обрав М. Горбачова Президентом СРСР і скасував Статтю 6 Конституції. У грудні того ж року IV з'їзд народних депутатів СРСР увів посаду віце-президента. Її обійняв колишній комсомольський і профспілковий функціонер Г. Янаєв (який 19 серпня 1991 року очолив Державний комітет з надзвичайного стану – ГКЧП). Раду Міністрів було перейменовано на Кабінет Міністрів. З'їзд вніс зміни до Конституції, розширивши повноваження Президента. Він, зокрема, одержав право безпосередньо керувати урядом, очолювати Раду Федерації і Раду безпеки.

За півтора роки система влади в країні тричі (!) кардинально змінювалася. Тричі народжувалися, помирали, реорганізовувалися численні структури. Такий коловорот могла витримати тільки країна з розвиненою економікою, яка не залежить від кульбیتів політиків. Радянська ж економіка, повністю залежна від політичного керівництва, в цих умовах почала буквально на очах розсипатися.

А у самій партії розгорнулися незворотні процеси, обумовлені тим, що вона втратила монопольне становище в країні. Партноменклатура розкололася. Одна її частина стояла на ортодоксальних позиціях; інша, зобов'язана своїм вивіщенням М. Горбачову, підтримувала його; третя, відчувши смак наживи, гарячково готувалася до нової ролі; четверта група будувала кар'єру в республіках. Перший ешелон партноменклатури почав витіснятися другим, менш „обтяженим” старими догмами, який, до того ж, побачив для себе непогані перспективи.

В ході перебудовчих процесів до політичної, соціальної та економічної кризи додалася ще й криза національно-державного устрою. Ослаблення центральної партійно-державної влади, побоювання втратити своє становище змусили місцеву політичну еліту шукати союзу з національною інтелігенцією, яка розгорнула боротьбу за вплив на суспільну свідомість населення союзних і автономних республік. Інтернаціоналізм доперебудовного періоду де-факто означав радянізацію й русифікацію. Інтернаціоналізм у нових умовах заохочував національні рухи – відповідно до нової концепції центру, який став претендувати на роль

наднаціонального утворення. Хоча в республіках він, як і раніше, асоціювався з російською владою.

Гострі протиріччя в країні, одержані у спадок від попереднього режиму й породжені „перебудовою”, нагромаджувалися й досягли критичної маси. Політичне керівництво вже не могло з ними впоратися. Ця ситуація об’єктивно підвела КПРС, СРСР, соціалістичну систему до останньої межі, за якою їх чекала історична безодня. Радянські лідери не змогли оцінити змін в країні і світі, науково проаналізувати їх, виробити нову стратегію і тактику дій. Навіть милиці „перебудови” вже не могли врятувати становище. Тому вирок історії був цілком логічним.

### **Висновки**

Війна в Афганістані виявилась непосильною для радянської економіки. Афганський вогонь спалив і СРСР, і КПРС. Спроба знову приховати правду на цей раз виявилась марною, відштовхнула збройні сили від влади. Наслідки політичного і морального „страусизму” завжди дорого коштують народів й країні. Важко розраховувати на те, що знайдуться люди, готові стати до лав захисників Вітчизни, якщо держава не буде турбуватися про тих, хто хоча б раз пролив кров за її наказом. Або кидати напризволяще воїнів – ветеранів, калік, родини полеглих, солдатів, що пропали безвісти. Байдужість до долі солдатів і їх матерів породжує байдужість до долі Батьківщини. Що може бути страшніше за це?

Актуальність дослідження генезису, політичного, воєнного досвіду війни в Афганістані зростає в умовах ескалації участі України в миротворчих операціях. В Росії, як відомо, афганська війна нічому не навчила нових політиків. Радянські ідеологи називали війну в Афганістані „виконанням інтернаціонального обов’язку”. Зараз участь контингенту Збройних Сил України, зокрема, в Іраку називають „миротворчою місією”. Однак не треба бути видатним фахівцем-міжнародником, щоб зрозуміти, що війна США проти Іраку – це війна-репресалія начебто проти тирана С. Хусейна. Спочатку приводом „Бурі в пустелі” 1991 року слугувала агресія Іраку проти Кувейту, а 2003 року – наявність зброї масового знищення, якої так і не знайшли. Та справжня мета не в цьому. У випадку з Іраком – це війна за контроль над його нафтородовищами. В інші країни, де точаться громадянські війни, українські миротворці ідуть працювати на примирення, охорону важливих народногосподарських об’єктів, урядових установ тощо. Однак з такою ж „шляхетною” метою входив і ОКРВ до Афганістану. Нині США здійснюють антитерористичну „миротворчу” операцію в тій країні. Коли зважаєш на її характер та на спрямованість зовнішньої політики України, то мимоволі думаєш: як би там знову не опинилися українські хлопці...

Література:

1. **Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).** – Ф. 7. – Оп. 18. – Спр. 2106. – Арк. 7.
2. Там само. – Спр. 2102. – Арк. 58.
3. Там само. – Арк. 10.
4. Там само. – Арк. 58, 63.
5. Там само. – Спр. 2096. – Арк. 97.
6. Там само. – Ф. 1. – Оп. 11. – Спр. 2038. – Арк. 5.
7. Там само. – Ф. 7. – Оп. 18. – Спр. 2106. – Арк. 10.
8. Там само. – Спр. 2099. – Арк. 30.
9. Там само. – Спр. 2100. – Арк. 171.
10. Там само. – Спр. 1966. – Арк. 131.
11. Воинам-интернационалистам, возвращающимся из Демократической Республики Афганистан: Приветствие ЦК КПСС // Правда. – 1986. – 14 октября.; К советским воинам-интернационалистам, возвращающимся из Республики Афганистан: Обращение ЦК КПСС // Правда. – 1988. – 15 мая.
12. XIX Всесоюзная конференция Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня - 1 июля 1988 г.: Стеногр. отчет. – В 2 т. – Т. 2. – М.: Политиздат, 1988. – С. 25.
13. Там само. – Т. 1. – С. 43.
14. Цит. за: **Звезда над Кабулом** / Сост. А. П. Житухин, С. А. Лыкошин. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 18 – 20, 22 – 24.
15. Первый съезд народных депутатов СССР: Стенограф. отчет. – Т. 3. – М.: Политиздат, 1989. – С. 428.
16. **Громов Б. В.** Ограниченный контингент. – М.: Изд. группа „Прогресс” – „Культура”, 1994. – С. 269.
17. Політична історія України. XX століття: У 6 т / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002 – 2003. – Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. – 2003. – С. 379.
18. **Бойко О. Д.** Нариси з новітньої історії України (1985 – 1991 рр.): Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – С. 99.
19. Второй съезд народных депутатов СССР: Стенограф. отчет. – Т. 4. – М.: Политиздат, 1990. – С. 616.
20. Там само.
21. Див. **Ляховский А. А.** – Трагедия и доблесть Афгана. – 2-е изд., перераб. и доп. – Ярославль: ООО ТФ „Норд”, 2004. – С. 306.
22. Див. **Ляховский А. А.** Вказ. праця. – С. 228.
23. **Медведев Р.** Неизвестный Андропов. – Ростов-на-Дону: изд. „Феникс”, 1999. – С. 271 – 272.

24. **Громов Б. В.** Вказ. праця. – С. 41, 43.
25. **Ляховский А. А.** Вказ. праця. – С. 112, 202.
26. **Варенников В. И.** Неповторимое: В 7 кн. – Кн. 5. – Афганистан. И доблесть и печаль. Чернобыль. – М.: Сов. писатель, 2001. – С. 415 – 417.
27. Див.: Там само. – С. 46 – 47.
28. Див. детальніше: **Медведев Р.** Вказ. праця. – С. 280 – 284.
29. Див. детальніше: **Ляховский А. А.** Вказ. праця. – С. 229 – 234.
30. Див.: Там само. – С. 317 319, 322 – 323, 337 – 339.
31. Див. детальніше: **Дроздов Ю., Курилов В.** Операция „Шторм-333” / Альманах „Вымпел”. – 1999. – С. 8.
32. Див.: **Гай Д., Снегирев В.** Вторжение: неизвестные страницы необъявленной войны. – М.: ИКПА, 1991. – С. 224.
33. Цит. за: **Ляховский А. А.** Вказ. праця. – С. 215.
34. **Громов Б. В.** Вказ. праця. – С. 84.
35. Цит. за: **Ляховский А. А.** Вказ. праця. С. 221.
36. Афганец. – 1996. – № 7.
37. Я вернусь... – Черкаси: „Відлуння”, 2000. – С. 243.
38. **Ляховский А. А.** Вказ. праця. – С. 612.
39. **Варенников В. И.** Вказ. праця. – С. 5.
40. **Громов Б. В.** Вказ. праця. – С. 331.
41. **Варенников В. И.** Вказ. праця. – С. 417.
42. Дипломатический словарь. – 4-е изд. перераб. и доп.: В 3 т. – Т. 1. – М.: „Наука”, 1984. – С. 13.
43. Цит. за: **Ляховский А. А.** Вказ. праця. – С. 435.
44. Детальніше див.: Военно-политические итоги и уроки ведения боевых действий в Афганистане в 1979 – 1989 годы: Мат. научно-практ. конференции, посвященной 10-летию вывода войск бывшего СССР из Афганистана. 25 декабря 1998 года. – Полтава, 1998. – С. 10.
45. **Варенников В. И.** Вказ. праця. – С. 418.